

Կ. ՊՈԼՍԻ «ՇԱՆՔ» ՀԱՆԴԵՍԸ
(1918-1919 թթ.)

«Շանք» հանդեսը լույս է տեսել Կ.Պոլսում 1911-1915 թթ. և 1918-1919 թթ.: Խմբագիրը Սերուժան Պարսամյանն էր: Աշխատակազմում ընդգրկված էին ժամանակի անվանի գրողներն ու հարապարակախոսները: Երվանդ Օտյան, Երուխան (Երվանդ Սրմաքեշխանյան), Օննիկ Չիֆթե Սարաֆ, Եղիա Տեմիրճիպաշյան, Ջարուհի Գալեմքերյան, Սիքայել Շամտանճյան, Սկրտիչ Պարսամյան (Կայծակ), Ժակ Սայապալյան (Փայլակ), Արամ Չարզ (Վտարանդի), Հակոբ Անտոնյան, Շավարշ Սիսաքյան, Հակոբ ճուլյան (Սիրունի), Ենովք Արմեն, Արշակ Ալպոյաճյան, Գևորգ Մեսրոպ, Հովհաննես Ասպետ և այլք: «Շանքը» թղթակիցներ է ունեցել Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում, Կովկասում, Ռուսաստանում, ԱՄՆ-ում: Նրանց նյութերը հանդեսին հաղորդում էին «տեղի գրական և գեղարուեստական շարժումը՝ մասնաւորապէս հայէն բղխող և հայութիւնը շահագրգռող: «Շանքի» գրական և գեղարուեստական շարժումին մէջ պիտի խօսուի ամէն հրատարակութիւններու վրայ ընդհանրապէս՝ տարուան գրականութեան եւ գեղարուեստին ամփոփ ու ճշգրիտ պատմութիւնը տուած ըլլալու համար: «Շանք» պիտի ցոլացնէ հայ արուեստը եւ միտքը»:

«Շանք» հանդեսը հիմնվել էր հայ գրականության զարգացմանը նպաստելու նպատակով: «Հանգրվանը» կոչվող խմբագրականում նշված է. «Ժամանակն հասած է, որ դիմենք գեղարուեստի հանգրուանին, ստեղծենք նոր միջավայր մը, ուր արուեստին զաղտնիքները քողամերկուին, և ուր քաղաքական եւ ազգային մոլեգնոտ կռիվներէն յոգնած մեր ուղեղները անդորրին պահ մը: Այդ հանգրուանը ժամադրավայրը պիտի ըլլայ բոլոր ինքզինքնին հարգող գրագէտներուն. հոն կուսակցական ոգին տեղի պիտի տայ զուտ գեղարուեստական մակընթացութեան, ամէն գրագէտ՝ այդ նոր գետնին վրայ ձեռք պիտի երկարէ իր սկզբունքի ախոյեանին՝ գործակցելու համար գրականութեան պան-

ծացումին: Ահաւասիկ այդ նպատակին համար կը հիմնենք «Շանթ» հանդեսը»¹:

Հրատարակության առաջին շրջանում (1911-1915 թթ.) «Շանթ» հանդեսն ունեցել է գրական-գեղարվեստական և գիտական ուղղվածություն: Հանդեսի հիմնական բաժիններն ու խորագրերն էին՝ Գրական-գեղարվեստական շարժում և մոտեցումներ, Նոր գրքեր, Թրքահայ գրականություն, Մամուլ, Թարգմանություններ, Հայ աշխարհ, Հայ հորիզոններ, Նամականի, Լրափունջ: Հրատարակության երկրորդ շրջանում (1918-1919) այս բաժինները հարստացել են մոտերով՝ Հայ պանթոնը, Վերապրողները, Մեր մեծ աքսորականները, Մեր ազգային վերջին մեծ մարտիրոսները, Դեպի կյանք և այլն: 1918-1919 թթ. «Շանթը» դարձել է գրական-քաղաքական և առավելապես հայապահպանության ու ազգի վերածնության խնդիրներ արծարծող հանդես: Դա պատահական չէր և թելադրված էր Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական իրավիճակով: Դեռևս 1911 թ. իր անդրանիկ խմբագրականում «Շանթը» գրում էր. «Ո՛չ մէկ երկրի քաղաքական կեանք այնքան զօրաւոր կերպով ազդած է գրականութեան եւ արուեստի վրայ, որքան մեր մէջ...»²: Իսկ 1918 թ. հրատարակության մոր շրջանի առաջին խմբագրականում գրված է, թե հանդեսի աշխատակիցների մեծ մասը նահատակվել է, և «մեր ազգին ապրած զարհուրելի օրերէն վերջը, պարզապէս ծիծաղելի պիտի երեւար, գէթ հիմա, զուտ գրական-գեղարուեստական օռկանի մը գոյութիւնը, ինչպէս էր այն ատենուան «Շանթը» (1918, թիվ 1, էջ 2-3)³: Պահպանելով գրական-գեղարվեստական ուղղվածությունը՝ «Շանթը» հետապնդում էր նաև Մեծ եղեռնը վերապրողների կողմից «մեր արիւնոտ պատմութիւնը գրելու, ապրելով՝ մահուանը յաղթելու և քանդուած երկիրը վերանորոգելու նպատակները»: «Շանթի» աշխատակիցներն առաջնորդվում էին նշված սկզբունքներով՝ հիշելով, թե իրենք զավակներն են այն սերնդի, որ «մեռաւ՝ մեզի ապրեցնելու համար, որ կռուեցաւ ու յաղթանակեց» (1919, թիվ 13, էջ 148):

¹ «Շանթ», 1911, թիվ 1, էջ 1:

² Նույն տեղում:

³ Այսուհետև «Շանթ» հանդեսից կատարված մեջբերումները հղվելու են շարադրանքում փակագծերի մեջ:

Առաջին համարներից սկսած՝ հանդեսում տպագրվում է Մ. Շամտանճյանի «Իթֆիհատի հայաջինջ նուպան» հուշագրությունը, որտեղ նա հոգեքանական վերլուծության է ենթարկում հայ մտավորականների մարտիրոսագրությունը և իբրև ականատես ներկայացնում նրանց աքսորի շրջանն իր զրկանքներով, տառապանքներով և ապրելու անկոտրում կամքով: Հայ հորիզոնեն բաժնում այս շարքը գնահատված է որպես «Շանթի» «ներկայացուցած ամենէն աշխատուած ու արժէքաւոր գործը» (1919, թիվ 18, էջ 216):

«Շանթ» հանդեսը, «ունենալով չորս տարուան շրջանի գնահատուած անցեալ մը» (նույն տեղում), 1918 թ. որոշում է նվիրվել ազգային մի նոր ծրագրի իրագործմանը. «Ան հայուն թերթը պիտի ըլլայ այլ ևս, ո՛չ թէ միայն հայ մտաւորականին թերթը: Պիտի ջանամք անկարելին փորձել՝ ցոլացնելու համար հայուն տաժանքոտ կեանքը: Պիտի հրավիրենք մեր գրողները, որպէսզի վերջին դարու հայ ազգային պատմութիւնը գրեն իրենց անձնական պատմութիւններովը: Ամէն հայ վիշտ մը, արցունք մը ունի իր աչքերուն մէջ: Ուրեմն տառապողները թող այս էջերուն դիմեն, որ մեր արիւնոտ պատմութիւնը գրուի: Չի կարծուի, թէ շարունակ պիտի լանք այս էջերուն մէջ: Այլ ևս չպիտի լայ հայը: Այլ ևս մենք պիտի մէկ նպատակ հետապնդենք. քանդուած երկիրը վերանորոգել» (1911, թիվ 1, էջ 3): Եվ ոչ միայն դա. «Պէտք է որ մէկ կուսակցութիւն գոյութիւն ունենայ այլ ևս մեր մէջ: Ամէն հայ պէտք է անո՛ր զինուորագրուի, մեր բոլոր ճիգերը, մի՛շտ ու ամէն պարագայի մէջ, պէտք է անո՛ր ուղղին: Մէկ կուսակցութիւն. Հայութիւնը» (1918, թիվ 2, էջ 24): «Շանթը» համոզված է, որ անհրաժեշտ է մոռանալ նախկին ատելությունները, հաշիվները և նվիրել հայրենիքի վերաշինության գործին: Այս կարևոր առաքելության մեջ հանդեսի կարծիքով ոգևորիչ դերակատարություն ունեն անգամ հայ ժողովրդի վերջին մեծ մարտիրոսները, որոնցից շատերի (Ռուբեն Զարդարյանի, Դանիել Վարուժանի, Ռուբեն Սևակի, Մելքոն Կյուրճյանի և այլոց) գրական և ազգային-հասարակական գործունեությունը հավուր պատշաճի ներկայացված է Մեր պանթեոնը բաժնում: «Շանթի» խմբագիր Մերուժան Պարսամյանը այդ առիթով գրում է. «Մեռցուցին Հայերը, մեռցուցին մեր լաւագոյն մտաւորականները... Ահաւասիկ կը տեսնեմ զանոնք, ամէնքն ալ: Կը խնդան... Անոնք

գոհ են, որովհետեւ կ'զգան, որ թէն իրենցմէ բան մը պակսած է, բայց կատարեալ, մեծ, տեւական գործ մը հիմնուած է. «Հայրենիքը» (նույն տեղում, էջ 13-14): Իսկ «Շանթի» 1919 թ. ապրիլի 11-ի թիվ 25-26 միացյալ համարն ամբողջությամբ նվիրված է արևմտահայ գրականության նահատակված սերունդին: Հանդեսի այս համարի խորագրում նրանց մասին ասվում է. «Անոնք մեռան, բայց իրենց մտածումը կ'ապրի»: Հողվածներում և հուշերում նրանցից յուրաքանչյուրը երևում է յուրովի, երևում է խաղացած անփոխարինելի դերով ու տեղով հայ ազգային ու գրական կյանքում:

Հանդեսում առանձնահատուկ մեծարանքով է ներկայացված Ռուբեն Ջարդարյանը, ում գեղարվեստական ստեղծագործությունների ընթերցումը մեծ հաճույք էր «նոյնիսկ իր գաղափարական ու դաւանական հակառակորդներուն համար» (1919, թիվ 8, էջ 92): «Շանթում» տպագրված է նաև Կոմիտաս վարդապետի կարծիքը Ռ. Ջարդարյանի մասին. «Երբ Յազալոյսը կարդացի, Ջարդարեանը չպատկերացուցի բնաւ աչքերուս առջեւ, այլ ամբողջ ազգ մը, ամբողջ ժողովուրդ մը՝ իր գեղեցկութեամբ ու շքեղութեամբ: Այդ մատեանը գրքի մը տպաւորութիւնը չէր որ թողուց վրաս, այլ կեանքի մը, իր բաբախումներովն ու իր զգայնութեամբը»: Ռուբեն Ջարդարյանը դեռ ասելիք ու անելիք ուներ: Նա դեռ չէր ավարտել իր գործը: Նա ծնվել, ապրել և սպանվել էր «աւա՜ղ Յեղին համար» (նույն տեղում):

«Շանթը» գտնում էր, թե կար մի ընդհանուր արժանիք, որը միավորում էր Ռ. Ջարդարյանին ու մեր մյուս նահատակ մտավորականներին. անդավաճան և անձնուրաց ազգասիրությունն ու հայրենապաշտությունը: Ականատեսի պատմածների վրա Գ.Ա.-ի գրած «Հայ մտավորականությունը աքսորանքի ճամբուն» նյութում կա այդ ընդհանրությունն ամփոփող հատված: Խոսքը վերաբերում է նրան, որ երբ տարսոնահայերը հանդիպում են իրենց քաղաքով անցնող աքսորյալ 80 հայ մտավորականների հետ (Գ. Զոհրապ, Վ. Սերենկյուլյան, Ռ. Ջարդարյան, է. Ակնունի և այլք), նրանք են սկսում մխիթարել ժողովրդին՝ «Ժպտելով, խնդալով և խոսելով: Բոլորին ըսածը գրեթէ միեւնոյն խօսքերն էր, տարբեր շեշտով, տարբեր հմայքով.

Մենք նման տառապանքներ ու աքսորներ շատ ենք տեսել: Դուք եղէք գործի, սկզբունքի մարդ և ոչ թե խօսքի: Մի վիատիք արգելքներու առջեւ, ասպարէզը ձերն է. հետեւեցէք մեզ և մեր ճամբուն: Որքան ատեն որ լոյս կայ, լոյսին ճառագայթը կայ, որքան ատեն դուք ապրիք, ձեր լոյսովը Հայաստան մը պիտի լուսաւորուի» (1919, թիվ 25-26, էջ 303):

Հայաստանի վերաշինության և հզորացման գաղափարը արժարժվում է «Շանթ» հանդեսի 1918-1919 թթ. գրեթե բոլոր համարներում: Իսկ 1919 թ. թիվ 32-ի խմբագրականում փաստվում է հետևյալ իրողությունը. «Հայ Հանրապետությունը, որուն առաջին տարեդարձը տօնեցինք մեծ հպարտությամբ, անհուն և անպարտելի զոհողությամբն արդիւնքն է»: Դա գիտակցում է հատկապես մեր մտավորականությունը, «որ վաղը, հայրենի աւերակներու վերաշինութեան ստեղծագործ աշխատանքին մէջ, պարտ մը ունի կատարելիք, հոն թրթռացնելու համար Հայ Բազուկին երգը, Աշխատանքի Տաճարին Դրան առջեւ ծունկի եկած՝ Հայ Ազատագրութեան առաջին տօնը յուշերգելու՝ ապրող սերունդներուն» (էջ 361): «Շանթի» կարծիքով Հայաստանի Հանրապետության հիմնումը դարագլուխ է բացում հայոց պետականության պատմության մեջ: «Բարենորոգումի բոլոր ծրագիրները այլ ևս մեզի չեն վերաբերիր. քաղաքակիրթ աշխարհը մեզ կը դնէ մեր ճակատագիրը ու մեր ապագան ինքնորոշելու սկզբունքին հետ դէմ առ դէմ: Դադրած ենք ստրուկ ազգ մը ըլլալէ, եւ մենք, անհատաբար ու հաւաքօրէն, կը պատկանինք Մե՛ր Հայրենիքին, Հայ Հայրենիքին... Ամէն հայ միտքով ու սիրտով միացած ու անբաժան. ահա՛ մեր ապագայ յաջողութեան ուղեգիծը», - գրում է «Շանթը» 1919 թ. թիվ 9-10-ի «Հայ դարագլուխը» խմբագրականում (էջ 101): Մայիսի 28-ը «Շանթը» համարում է «Միացեալ եւ Անկախ Հայաստանի պաշտօնական արտայայտութիւնը... Ռուսահայ և Թրքահայ գոյութիւն չունին այլ ևս, բայց Անկախ եւ Միացեալ Հայաստանի ազատ քաղաքացիներ, որոնք վաղը պիտի միանան Հայրենի աւերակներուն վրայ, հայրենի կապոյտ երկինքին տակ» (1919, թիվ 37, էջ 425):

Հանդեսի աշխատակազմը համոզված է, որ արդեն ժամանակն է նաև լրջորեն հաշվարկելու հայ ժողովրդի կրած մարդկային, հոգևոր ու բարոյական կորուստները: Բնորոշ է Գևորգ Մեսրոպի «Հայ քաղաքա-

կրթության կորուստները (1914-1918)» ուսումնասիրությունը: Այստեղ ներկայացվող թվերն ու փաստերն առավել քան խոսում են: Ըստ այդմ, մինչև 1914 թվականը Թուրքիայում (բացի Պոլսից) ազգային պատրիարքարանի հսկողության տակ էին գտնվում 803 նախակրթարան 59513 աշակերտներով, 21713 աշակերտուհիներով, 2088 ուսուցիչ-ուսուցչուհիներով: Սրանց էին գումարվում «1908-են յետոյ Միացեալ Ընկերութեանց, Ազգանուէր Հայուհեացի բացած 140 դպրոցները հազարաւոր երկսեռ աշակերտներով, հարիւր հազարաւոր ոսկիի պիւտժներով»: 1908 թ.-ից տեղական միջոցներով ու թաղային բյուջեներով գործում էին նաև 15 դպրոց Վանում, 20-ը՝ Էրզրումում, 15 դպրոց՝ Բիթլիսի և նույնքան էլ՝ Խարբերդի վիլայեթներում, 50-ից ավելի դպրոց էլ Թուրքիայի զանազան վայրերում իրենց աշակերտներով: «Աւելցնել հարկ է նոյնպէս Սասնարեան վարժարանի, Վանայ Երամեան վարժարանի նման երկրորդական և անհատական նախաձեռնութեամբ բացուած բազմաթիւ դպրոցները, որոնք իրենց ծաղկումի մէջ էին Պատերազմէն անմիջապէս առաջ: Պէտք է աւելցնել նմանապէս Հայ Բողոքական կամ Աւետարանական հասարակութեան և Հայ Կաթոլիկներու բացած ու մատակարարած դպրոցները զաւառներու մէջ, մասնաւորաբար Կիլիկիոյ, Գոնիայի, Էնկիւրիի վիլայեթներուն, Իզմիթի սանճագին մէջ, Խարբերդի մէջ և այլուր»: Այս դպրոցները 1919 թ.-ին արդեն չկային: Դրանք հիմնահատակ քանդվել էին թուրքերի կողմից: Սպանվել էին դրանց գրեթե բոլոր ուսուցիչները և ուսուցչուհիները, հոգաբարձուներն ու խնամակալները, աշակերտներն ու աշակերտուհիները: Դպրոցների ու կրթօջախների հետ զուգահեռ ոչնչացվել էին նաև Թուրքիայում գտնվող հարյուր-հազարավոր վանքեր, եկեղեցիներ, մատուռներ, սրբատներ, որոնց մի մասը վերածվել էր ախոռների ու մառանների: Այրվել ու փռշի էին դարձել վանքերում պահվող հայ գրականության արժեքավոր մուշները. «Այդ ձեռագիրներուն հետ իսպառ կորան հայ գրչութեան, հայ մանրանկարչութեան թանկագին գոհարները, հայ արուեստի մեծագոյն տոգիւմանները: Այդ ձեռագիրներուն հետ անհետացան հայ ոսկերչութեան գեղեցիկ մոյշներն ալ»: Հայ ժերուհիների կորուստը ուրույն տեղ էր գրավում հոգևոր կորուստների շարքում, քանզի «այդ ժերուհիները, այդ հայ տատիկները ու մամիկները որ կորան, իրենց հետ մէկտեղ տարին Հայ

ժողովրդագիտության բոլոր տւիքները: Հայ հեքեաթներն ու առասպելները, հայ առածներն ու առակները, հայ զրոյցներն ու հանելուկները, մէկ խօսքով հայ ցեղին բոլոր թաքուն գանձերը, որ տակաւին ուսումնասիրութեան նիւթ դարձած չէին, գացին անոնց հետ մոռացութեան խաւարին ծոցը» (1919, թիւ 11, էջ 128-129): Հոդվածագիրն իր վերլուծութիւնը ամփոփում է այն եզրակացութեամբ, որ հայ ժողովրդի այս հոգևոր կորուստները նաև ողջ քաղաքակիրթ մարդկութեան կորուստներն են:

Ազգային վերածննդի և հայապահպանութեան խնդիրների արծարծումը «Շանթի» էջերում թեև հրատարակութեան 2-րդ շրջանում դարձել էր առաջնահերթ, բայց, միևնույն է, հանդեսն իր բնույթով շարունակում էր մնալ գրական-գեղարվեստական: «Շանթը» հավատարիմ էր մնացել բուն առաքելութեանը՝ արտացոլել ու վերլուծել հայ և համաշխարհային գրական կյանքը, գեղարվեստի տարբեր ճյուղերի անցուդարձը՝ բերելով սեփական նպաստը դրանց զարգացման ու առաջընթացի գործում: Օրինակ՝ 1919 թ. թիւ 18-ի Հայ հորիզոնն բաժնում տպագրված տեղեկատվութիւնը նորակազմ հայ գեղարվեստական միութեան գործունեութեան մասին է: Այդ միութեան հիմնական նպատակներից էր՝ ծանոթացնել քաղաքակիրթ աշխարհին հայ արվեստի դրսևորումներին: «Թող չըսուի թէ քաղաքական փոխանցումի այս յուզումնալից շրջանին երկրորդական կը մնան գեղարուեստական հետապնդումները: Հայ գեղարուեստի ուսումնասիրութիւնը կարելոր է, հաստատելու սա ճշմարտութիւնը թէ, հայը ոչ միայն ռազմիկ մըն է, այլ նաև ունի արուեստագիտական ամենամուրթ ճաշակ և ըմբռնում, շատ հին դարերէ ի վեր: Հայ գեղարուեստական միութիւնը երեսան պիտի բերէ գեղարուեստական նոր փաստեր, ապացուցանելու համար թէ հայը քաղաքակրթութեան ընտանիքներու մէկ անդամն է ու պիտի մնայ, քանի որ ունեցած է ինքնատիպ ու զուտ ազգային արուեստի նախանձելի հրաշակերտներ», - գրում է «Շանթ» հանդեսը (1919, թիւ 18, էջ 215):

Անաչառ են «Շանթի» վերլուծութիւններն ու գնահատականները ժամանակակից արվեստագետների ստեղծագործութիւնների վերաբերյալ: Հանդեսի արժանիքներից մեկն այն է, որ այստեղ քննարկվող հարցերի վերաբերյալ ապահովվում էր բազմակարծութիւն, երբ մաս-

նավորապես խոսքը վերաբերվում էր արևմտահայ գրականությանը, թատրոնին և արվեստին: Գրական բանավեճի առումով բնորոշ է, օրինակ՝ «Թրքահայ գրական շարժումը» (1919, թիվ 2, էջ 17-19) խմբագրականում ենովք Արմենի և Ատրուշանի (Յ. Ստամբուլյանի) տեսակետների բախումը «Հոռետեսությունը քննադատության մեջ» (1919, թիվ 3, էջ 33-34) հոդվածում Երվանդ Արմաքեշխանյանի և «Դժգոհությունները գրականության մեջ» (1919, թիվ 7, էջ 97-98) խմբագրականում Մերուժան Պարսամյանի կողմից արևմտահայ գրականության զարգացման վերաբերյալ արտահայտած կարծիքների հետ: Առաջինների կարծիքով «ճահճային լճացումին մէջ կը նեխի այսօր թրքահայ գրականութիւնը... Գրողներ ունինք, բայց՝ ո՛չ գրականութիւն» (1919, թիվ 2, էջ 17,19): Երկրորդներն էլ առաջիններին հակադարձում են, թե պետք չէ ընկնել հոռետեսության գիրկը և մերժել եղած լավը: Ըստ Ե. Արմաքեշխանյանի՝ «հայկական ոսկեդարէն ասդին ազգային մատենագրութիւնը ոչ մէկ ատէն հասաւ այն ծաղկման, որպիսին՝ վերջին 20 տարուան մէջ: Ես չեմ ճանչնար ազգային աւելի կենդանի, հզօր, առողջ արուեստագիտական գրականութիւն մը, ինչպէս ան, որ յայտնուեցաւ 80-ական թուականներէն ասդին թուրքիա...»: Օսմանյան Սահմանադրության վերահաստատումից առաջ ունեցանք և այսօր էլ ունենք գրականություն, որն ավելի քան երբևէ հուսադրիչ է, բավական արգավանդ և բազմազան, թեև ո՞վ է ասել, որ եղածն, առանց բացառության ընտիր ու անթերի է (1919, թիվ 3, էջ 33-34): «Շանթի» Գրքեր բաժնի պատասխանատու Սմբատ Դավթյանը ասվածին ավելացնում է իր լրացումը. «Մեր գրական աժուրն փոքրիկ է, - աւելի փոքր է թիւը այն ընտրեալներուն, որոնք ձեռնհասօրէն գիտեն գրիչ շարժել և ճշմարտապէս գրական բարձր ոլորտի մը վրայ սաւառնիլ» (1919, թիվ 29, էջ 337): Հանդեսի խմբագիր Մ. Պարսամյանի մոտեցումը միանշանակ էր գրողների ստեղծագործությունները ընդունելու և հրատարակելու առումով: «Գրական կյանքը» խմբագրականում նա պարզորոշ արտահայտել է այդ դիրքորոշումը. «Շանթ կը հիւրընկալէ նորերու յաջող գրուածքները և կը քաջալերէ արժէքաւորները: Այս օրուան նորը, վաղուան հինը դառնալու կոչուած է, եթէ անոր չի պակսիր Աստուածային հոտը... Պէտք է խիստ ըլլանք անտաղանդներուն հանդէպ, և քաջալերենք այն ամէն նորերը, որոնք

վաղուան հայ գրականութեան աստղերը ըլլալու կոչուած են» (1919, թիվ 30, էջ 342): «Շանթը» խրախուսել է մասնավորապես կին գրողներին, ասեմք՝ երիտասարդ բանաստեղծուհիներ Արաքսիային, Գոհարին և Սիրվարդ Մկրտչյանին: «Գոհարի քերթուածներու մեջ կը շեշտուի անխառն ու վիպական զգացութեան մը անկեղծութիւնը: Կին գրողներու շրջան մը կը բոլորենք. ո՞վ է որ յուզումով չի կարդար Ֆլօրա Ամահիտի, Տիկ. Զարուհի Յ. Պահրիի ցնցող և ցաւագինօրէն տպաւորիչ գրուածքները... Մեր աշխարհիկ մտահոգութիւնները կը խոնարհին անոնց տառապանքին վսեմութեան առջեւ», - նշվում է հանդեսում (1919, թիվ 19, էջ 228): Տեղեկանում ենք նաև, որ գրասեր հասարակութեան կողմից բարձր գնահատականի են արժանանում «Շանթի» աշխատակցուհի Նարդիկ Դակոբյանի «ա՛յնքան նուրբ և գեղեցիկ քերթուածները» (նույն տեղում): Ընդ որում, «Շանթի» էջերում հանդես էին գալիս ոչ միայն արևմտահայ, այլև արևելահայ և օտարազգի գրողները իրենց ստեղծագործություններով: Հանդեսն անդրադառնում էր նաև եղեռնից հետո օտար ափերում ապաստանած արևմտահայ գրողների գործերին: Օրինակ՝ էղվարդ Զոբուրյանի «Թըքահայ գրականությունը Կովկասի մեջ գաղթեն ետքը» վերլուծական հոդվածում (1919, թիվ 9-10, էջ 116-117) ամփոփ պատկերացում է տրվում հայրենիքից տեղահանված գրողների գրական ուղու մասին: Նա գրում է. «Հազիւ հրդեհներու բոցը մարած, հայ մտաւորականը գրիչը ձեռք առաւ օտար հորիզոններու տակ պատմելու Հայ Ցաւը, Հայ Տառապանքը, խորհելու դարմաններու մասին...» (նույն տեղում, էջ 116): Հեղինակը թվարկում է նաև նոր դեմքերին պոեզիայի և վիպասանութեան բնագավառում. Վարդան Պապիկյան, Լևոն Թյուրլունճյան, Վահան Թոթովենց, Ռաֆայել Զարդարյան, Արաքսի Մովսիսյան, Ծերուն Թորգոմյան: Է. Թորբուրյանի կարծիքով «Լեռ-Կամսար» վանեցի երիտասարդ մը, իբրեւ երգիծաբան, առանց վարանելու կարելի է անուանել Յ. Պարոնեանի և Ե. Օտեանի յաջորդը»: Հոդվածագիրը ասելիքն ամփոփելով՝ եզրակացնում է, որ թեև գրական հունձքը քիչ է, սակայն ցույց է տալիս, թե հայ ժողովուրդն ընդունակ է ամենածանր հարվածներից դուրս գալ անդամահատված, բայց՝ միշտ կենսունակ: «Մեծ չէր այդ արդիւնքը, բայց արժանի՝ արձանագրուելու. որով-

հետեւ նոր բան մը ավելցուց մեր գրականութեան վրայ» (նույն տեղում, էջ 117):

«Շանթ» հանդեսը ոչ միայն անգամ մը ցանկանալով խրախուսում և իր էջերում տեղ էր տալիս երիտասարդ ու տաղանդավոր գրողներին, այլև փորձում էր աջակցել արևմտահայ նահատակ գրողների անտիպ երկերի ու նրանց արխիվային նյութերի հայթայթմանը: «Չայ հորիզոնեն» բաժնի պատասխանատու Շանթարգելը բարձրացնում է այդ կարևոր հարցը. «Ու՞ր մնացին հայ գրագէտներուն անտիպ երկասիրութիւնները, ամբողջացած կամ կէս վիճակի մէջ: Յայտնի է որ ասիական վանտալականութիւնը չի խնայեց նաև անոնց, հեղինակներն ու մտաւորականները կոտորել է վերջ... Բազմաթիւ ձեռագիրներ ուստիկանութեան սնտուկներուն մէջ կը հանգչին, և կամ ոչնչացուեցան» (1919, թիվ 18, էջ 216): «Շանթը» տեղեկացնում է, որ այդ առումով գրականության կորուստը ճշտելու նպատակով բանասերներից մեկը ձեռնարկել է ուսումնասիրություն պատրաստել: Նրան օգնել ցանկացողները պետք է «Շանթի» խմբագրությանը հաղորդեն հետևյալ հարցերի պատասխանները.

«ա. ի՞նչ ձեռագիրներ տարուեցան կամ խուզարկութեան վախի հետևանքով այրուեցան,

բ. անունները և եթէ կարելի է ամփոփ մէկ բովանդակութիւնը» (նույն տեղում):

Հրատարակության տարիներին իր բաժիններով ու խորագրերով, իր արժարժած թեմաներով ու խնդիրներով «Շանթը» կարողացել է դառնալ իրապես ժամանակի գրական-գեղարվեստական չափանիշներին համապատասխանող հանդես, որի համարները հրատարակվելուն պես սպառվել են, և որը բավարարել է ընթերցող հասարկայնության գեղագիտական պահանջները:

**МАРИАМ ОВСЕПЯН
ИИ НАН РА**

**ЖУРНАЛ "ШАНТ", ИЗДАВАЕМЫЙ В КОНСТАНТИНОПОЛЕ
В 1918-1919 гг.**

Р Е З Ю М Е

Литературно-политический журнал „Шант“ (Константинополь, 1918-1919 гг.) уделял много внимания материалам о геноциде армян в Турции. В 1918-1919 гг. в „Шанте“ были изданы материалы и воспоминания очевидцев, явствующие о том, что геноцид армян был заранее запланирован. Журнал выступал в защиту прав армянской диаспоры в Турции.

„Шант“ своими публикациями также пытался способствовать развитию армянской литературы.